

ԵՐԱԺՇՏԱԲՈՒԹՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ ՊԱՏԿԵՐԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ¹:

Հոգին երաժշտութեամբ կեայ
(Պիւթագորաս Սամոսացի, մ. թ. ա. Զ դար)²

Անտիկ աշխարհի նշանաւոր փիլիսոփայի այս պերճախօս ասոյթը վկայում է այն մասին, թէ հնում մեծագոյն մտածողները որքան էին կարեւորում երաժշտութեան դերը մարդու հոգեւոր կեանքում:

Հանրայայտ է, որ արուեստի բոլոր տեսակներն էլ հսկայական ներգործութիւն ունեն մարդու ներաշխարհի վրայ, սակայն

¹ Սոյն թեմայով հեղինակը բազմիցս հանդէս է եկել գեկուցումներով եւ լոյս ընծայել հիմնադրոյթներ, այդ թւում՝ ԱՐՓԻ ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ, Երաժշտութեան ազդեցութիւնը մարդու առողջութեան վրայ, Հայ ժողովրդական մշակոյթ, Համրապետական գիտական մատաղջան, IX, *Ջեկուցումների հիմնադրոյթներ*, Երեւան, 1997, էջ 62-64. A. D. Вардумян, Музыкакатерapia в армянских средневековых рукописях (*Պատկերացումները երաժշտութեան մասին հայոց միջնադարեան ձեռագրերում*), тезисы докладов международной конференции (Музыкальная культура в преддверии XXI века – Тиграновские чтения), Ереван, 1998» с. 6-8: ԱՐՓԻ ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ, Մտորումներ երաժշտարուժութեան մասին, Երաժշտական քերականի I համահայկական գիտաժողովի թեզեր (The First Armenian Symposium For Music-Thearapy, Theses), *Երեւանի կոմիտասի անուան Պետական կոնսերատորիա*, Երեւան, 1999, էջ 26. A. D. Вардумян, Музыкакатерapia как способ лечения искусством, Академия наук Грузии, Комиссия по научному сотрудничеству по странам Кавказа и т. д., Тбилиси, с. 216-217. ARPI VAR-DUMYAN, Music-Thearapy in Medieval Armenia, Proceedings of the 21st International Congress of Byzantine Studies, Volume III, Abstracts of Communications, London, 21-26 August, 2006, p. 119-120:

² Հ. ՄԻՆԱՍ ԲԺՇԿԵԱՆ, Երաժշտութիւն որ է համառօտ տեղեկութիւն երաժշտական սկզբանց ելեւէջութեանց եղանակաց եւ նշանագրաց խազից, 1815, *աշխատասիրութեամբ Արամ Քերովբեանի*, Երեւան, 1997, էջ 61, 76 (էջ 64-ում վերոնշեալ բնաբանը հետեւեալ կերպ է մեկնաբանուում. ինչպէս կը պատմէ Դաւիթ Ամյալթ փիլիսոփայն, Պիւթագորեանմէ կ'ըսէին, թէ հոգին երաժշտութեամբ կ'ապրի):

դրանցից իւրաքանչիւրի ազդեցութիւնը միանգամայն ուրոյն է: Ի տարբերութիւն արուեստի այլ տեսակների, որ տարածական բնոյթի են եւ ընկալւում են տեսողութեան միջոցով, երաժշտութիւնն ունի ժամանակային բնոյթ եւ ընկալւում է լսողութեամբ: Եւ քանզի այն անտեսանելի ու անչօշափելի է, համարւում է արուեստներից ամենավերացականն ու աննիւթականը, ուստի եւ ամենամօտը անձի հոգեկան ու հոգեւոր ոլորտին: Այս հանգամանքն էլ հէնց պայմանաւորում է երաժշտական արուեստի առաւել անմիջական ազդեցութիւնը եւ՝ անհատի, եւ՝ մարդկանց խրմբի հոգեկան աշխարհի վրայ:

Երաժշտութեան բարերար ու բուժիչ յատկութիւնները յայտնաբերուել են դեռեւս մարդկութեան պատմութեան վաղնջական ժամանակներում: Դրանք արծարծուել են հնդկական հնագոյն վեդաներում, յունական անտիկ մտածողների տրակտատներում, ինչպէս նաեւ հեռաւորարեւելեան փիլիսոփաների երկերում: Հայոց մէջ նոյնպէս երաժշտութեանը հնուց անտի բարձր համարում ունէր հասարակութեան տարբեր շերտերում: Դեռեւս նախաքրիստոնէական ժամանակներում այն որոշակի դեր էր կատարում թէ՛ ժողովրդի լայն զանգուածների առօրեայ կեանքում, թէ՛ արքունի վերնախաւի շքեղ հանդիսութիւններում: Երաժշտական արուեստի հրաշագործ յատկութիւններն օգտագործւում էին նաեւ հեթանոսական տաճարային ծէսերում, ուր քրմական արարողութիւններն ուղեկցւում էին հմայական ռիթմիկ մեղեդիներով ու մոգական պարերով: Ազգագրագէտները հաւաստում են, որ աւանդական բժշկութեան մէջ այս սովորոյթը յարատեւել է մինչեւ մեր օրերը, որոշ վայրերում վերածուելով ծիսական արարողութիւնների³:

Հնում երաժշտութեանն ու պարին վերագրւում էին նոյնիսկ գերբնական յատկութիւններ, որոնց արձագանքները հասել են մինչեւ 19-րդ դարասկզբի հայկական իրականութիւն:

Վենետիկի Միսիթարեան միաբանութեան անդամ Հ. Մինաս Բժշկեանը 1815-ին իր «Երաժշտութիւն...» աշխատութիւնը եզրափակող «Յաղագս զօրութեան երաժշտութեան» վերջաբանում

³ ՍՏԵԼԼԱ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ, Հայաստանի բժշկութեան պատմութիւն (Հնագոյն ժամանակներից մինչեւ մեր օրերը), Երեւան, 2000, էջ 22: Բուժումը կայանում է հետեւեալում. հիւանդը լսում է յատուկ ռիթմիկ մեղեդիներ եւ մասնակցում մոգական պարերին:

գրում է. «Երաժշտութեան ուժը եւ եղանակներուն ազդեցութիւնը քանի՞ գորաւոր ըլլալը՝ յայտ է ամէն մարդու, որ ինչպէս յառաջարանութեան մէջ ըսինք, մարդու սիրտը շարժելով, ոչ միայն արթնութիւն կու տայ, այլ եւ ջերմեռանդ եւ աստուածապաշտ կ'ընէ. եւ այս պատճառով գտնուեցաւ երաժշտութիւնը: Բայց թէ ինչու՞ այսչափ զանազան եղանակներ հնարուեր են որ այլ եւ այլ ազդուութիւն ունին եւ կերպ կերպ մարդը կը շարժեն. որովհետեւ, ամէն մարդու խառնուածքը զանազան ըլլալով՝ ախորժակն ալ զանազան է. եւ վասն զի, ախորժակը կախուած է ջիղերուն մէջի հիւթերէն եւ ջիղերուն շարժումէն, ուստի, երաժշտական եղանակները ամոր համար կ'ազդեն յախորժակս հոգւոյն. վասն զի կը շարժեն գջիղերը եւ ոգիքները ըստ իւր տրամադրութեան: Ասով է, որ երբեմն խիստ կը դպչի (կ'ազդէ). երբեմն կ'ուրախացնէ եւ երբեմն կը տրտմեցնէ. եւ շատ անգամ ուժ եւ առողջութիւն կու տայ ջիղերուն. ինչպէս Դաւիթ մարգարէին տաւիղին ձայնովը, մելամաղձոտ Սաւուղին հոգին կ'արթննար եւ խելքը գլուխը կու գար (Ա. Թագ. ԺԶ, 23): Բնաբանները կը պատմեն, թէ *թարանթոյա* թունաւոր կենդանին, երբ կը խայթէ մարդը, նախ՝ կը տրտմի, ապա՝ չարաչար կը հեւայ եւ կ'իյնի կը մարի մարդը: Բայց, երբ որ կը լսէ քնարին ձայնը եւ անուշ եղանակը, կը սկսի մատը շարժել, ապա կամաց կամաց բոլոր մարմինը եւ ապա, վեր կը ցաթկէ այն ձայնովը, կը սկսի խաղալ. այնչափ որ՝ յոգնի կ'իյնի եւ կը քրտնի. եւ այսպէս՝ քանի մի անգամ ընելով կ'առողջանայ: (Այս նկարագրութիւնը առնուած է Athanasius Kircher-ի *Magnas sive de arte magnetica* գրքէն, Հոռմ, 1641)»⁴: *Ինչպէս երեւում է այս մէջբերումից, երաժշտութեան բուժիչ ազդեցութիւնն ուղեւորներով դրան վերագրուել է նաեւ տարանտուլ⁵ կոչուող թունաւոր սար-*

⁴ Տե՛ս Հ. ՄԻՆԱՍ ԲԺՇԿԵԱՆ, էջ 149. Աթանազիոս Կիրիւսէթի՝ լատիներէն 10 դրբերից իններորդում է այս նկարագրութիւնը: Սրանցից առաջին երեքը 1780-1800 թթ. հայերէն է թարգմանել Վիեննայի Մխիթարեան միաբանութեան անդամ Հ. Անտոն Ուչգարտաշեանը (տե՛ս ԱՐՓԻ ՎԱՐՈՒՄԵԱՆ, Վիեննայի մատենադարանի «Մատենա երաժշտականութեան» ձեռագիրը որպէս ուշ միջնադարեան երաժշտագիտական-թարգմանական աշխատութիւն, Բանբեր Մատենադարանի, № 16, Երեւան, 1994, էջ 131-149:

⁵ Тарантул (ит. tarantola, по названию г. Таранто в Италии). Крупный ядовитый паук южной Европы..., живущий в земле. Այս մասին տե՛ս նաեւ Հ. ՄԻ-

դի խայթոցից ամոքելու հրաշագործ յատկութիւն⁶: Սակայն ընդհանուր առմամբ երաժշտութիւնը դիտւում է որպէս մարդու ջղերի եւ հոգեվիճակի վրայ անմիջականօրէն ներգործող զօրեղ արուեստ:

Քաղաքակիրթ մարդկութեան բազմադարեայ գիտելիքների հանրագումարը գրաւոր աղբիւրներով հայ իրականութիւն է ներթափանցել հին յունական փիլիսոփայական երկերի թարգմանութիւնների միջոցով: Յունաբան թարգմանչական դպրոցի խոշորագոյն ներկայացուցիչ Դաւիթ Անյաղթը, ստեղծագործաբար զարգացնելով անտիկ եւ հելլէնիստական մտածողների ուշագրաւ գաղափարները, հայոց միջնադար ներմուծեց իր ժամանակի ամէնից առաջադէմ փիլիսոփայական եզրայանգումները: Յայտնի է, որ երաժշտութիւնը դասւում էր քառեակ գիտութիւնների (կուադրիվիումի) կարգին՝ ի թիւս թուաբանութեան, երկրաչափութեան եւ աստղագիտութեան, իսկ հմուտ երաժիշտներն ու երաժշտապետերը մեծարւում էին փիլիսոփայ⁷, իմաստուն կամ իմաստասէր տիտղոսով:

«Սահմանք իմաստասիրութեան» երկում Դաւիթ Անյաղթը շարադրել է Ալեքսանդր Մակեդոնացու մասին յիշարժան մի պատում, ուր ընդգծւում է երաժշտութեան անդիմադրելի ազդեցութիւնը հին աշխարհի մեծագոյն զօրավարի վրայ. «Նւ պարտ է գիտել, թէ մեծ է զօրութիւն երաժշտականին, պէսպէս կրիւմ ըմբռնելով գիտցին եւ տրամադրելով, որպէս յայտ առնեն մըրմունջք եւ ողբք, ըստ իմքեանց տրամադրելով գիտցին: Որպէս վիպասանեալ է՝ ոմանց վասն Ալեքսանդրի, թէ ի խրախուսեան ելով, երաժիշտն զպատերազմականն նուագէր զմատն, եւ նա իսկոյն գինեալ արտաքս դիմեաց: Իսկ դարձեալ ե-

ՆԱՍ ԲԺՇԿԵԱՆ, *Ինչպէս եւ՝ Ա.Դ. ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ, Գրախօսութիւն. «Հ. ՄԻՆԱՍ ԲԺՇԿԵԱՆ, Երաժշտութիւն որ է համառօտ տեղեկութիւն երաժշտական սկզբանց ելեւէջութեանց եղանակաց եւ նշանագրաց խազից, 1815, աշխատասիրութեամբ Արամ Քերովբեանի, Երեւան, 1997»* գրքի. Պատմա-բանասիրական հանդէս, 1998, N°1-2, էջ 269:

⁶ Ուշագրաւ է, որ «տարանտելլա» պարի անունը նոյնպէս ծագել է իտալական Տարանտո քաղաքի անունից (ՀՄՀ, հտ. 11, Երեւան, 1985, էջ 612), եւ քանի որ այդ պարը նման է խայթուածի շարժումներին, չի բացառւում, որ տունեալ պարեղանակը յօրինուած լինի այդ իսկ նպատակով:

⁷ Ն. Կ. ԹԱՀՄԻՋԵԱՆ, Գրիգոր Նարեկացին եւ հայ երաժշտութիւնը Ե-Ժ. դդ., Երեւան, 1985, էջ 39: ~

րաժշտիմ գուրախականն բախեալ զմուագս, մա անդրեմ դար-
ձեալ ի բազմականս ցեմէր⁸:

Հնօրեայ այս պատումը Դաւիթ Անյաղթը լսել էր հաւանա-
բար Ալեքսանդրիայում, ուսումնառութեան տարիներին: Սա այն-
քան տարածուած է եղել հայոց միջնադարում, որ տեղ է գրանել
նաեւ Նոր Հայկազեան բառարանում՝ «Երաժիշտ», բառի իմաստի
բացատրութեան մէջ⁹, ինչպէս նաեւ ԺԳ. դարի ականաւոր փիլի-
սոփայ, բնագէտ, քերական, բանաստեղծ, երաժիշտ եւ բժիշկ
Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացու «Մեկնութիւն քերականի», նշանա-
ւոր երկում¹⁰: Այն համաշխարհային մեծագոյն մտածողների եւ
իր անմիջական նախորդների երկերում առկայ ուշագրաւ տեսու-
թիւնների մի բազմաբնոյթ հանրագումար է, որ վերարծարծում
է ոչ միայն քերականութեան, այլեւ փիլիսոփայութեան, բնագի-
տութեան, բժշկութեան, երաժշտութեան ու երաժշտաբուժու-
թեան բնագաւառի մի շարք խնդիրներ, որոնք անքակտելիօրէն
փոխկապակցուած են միմեանց:

Այս աշխատութեան գաղափարը Յովհաննէս Պլուզ Երզնկա-
ցին յղացել է Հռոմկլայում, որն իր ժամանակ հայոց կաթողիկո-
սական բազմամեայ նստավայրն էր Կիլիկիայում, ինչպէս նաեւ
ուսումնագիտական-մշակութային խոշոր կենտրոն: Մինչեւ իր
երկի գրի առնելը նա բանաւոր կերպով բազմիցս ներկայացրել
էր այն Հռոմկլայի կաթողիկոսական դպրատան աշակերտութեան
ուշադրութեանը եւ արժանացել բարձր գնահատանքի: Հէնց Կի-
լիկիոյ կաթողիկոս Յակոբ Ա. Կլայեցու առաջարկով էլ Երզնկա-
ցին գրի է առել այն 1293-ին եւ նոյն տարում կնքել իր մահկա-
նացուն: Աշխատութեանս վերնագրում առկայ «քերական»-ը յոյն
նշանաւոր քերական Դիոնիսիոս Թրակացին է (մ.թ.ա. Բ-Ա. դդ.),
որի «Քերականական արուեստ» երկը Բիւզանդիայում դարեր չա-

⁸ ԴԱԻԻԹ ԱՆՅԱՂԹ, Սահմանք իմաստասիրութեան, Համահաւաք քննական
բնագիրը, Թարգմանութիւնը գրաբարից ռուսերէն, առաջաբանը եւ ծանօ-
թագրութիւնները Ս. Ս. Արեւշատեանի, Երեւան, 1960, էջ 134 (15, 20):

⁹ Նոր բառագիրք Հայկազեան լեզուի, Հ. ա, Վենետիկ, 1836, էջ 666:

¹⁰ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐԶՆԿԱՅԻ (1230-1293 թթ.), Հաւաքումն մեկնութեան քե-
րականին, աշխատասիրութեամբ՝ Բ.Գ.Դ. Պրոֆ. Լ.Գ. խաչերեանի, Լոս Ան-
ճելըս, 1983 թ., էջ 134 (15, 20): Նաեւ՝ Արմենուհի Երզնկացի Սրայեան,
Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզ (Կեանքը եւ գործը), Երեւան, 1993, էջ 117:

րունակ գործածուել է որպէս ձեւաբանութեան դասագիրք՝ ընդհուպ մինչեւ ԺԳ. դարը¹¹ :

Ե. դարում կատարուած հայերէն թարգմանութիւնը մեկնաբանել եւ կիրառել են միջնադարի մի շարք հայ քերականներ, եւ շուրջ մէկ հազարամեակի ընթացքում կատարուած մեկնութիւնների պսակը կազմում է Յովհաննէս Պլուզի խնդրոյ առարկայ աշխատութիւնը, որը սոսկ մեկնաբանական կամ բանաբաղուած բնոյթի աշխատութիւն չի կարելի համարել: Այն գիտական բարձր մակարդակով իրագործուած համահաւաք ուսումնասիրութիւն է, որում ի մի են բերուած մինչ այդ յայտնի քերականական բազմաթիւ արժէքաւոր գործեր, վերացուած են հնարաւոր կրկնութիւնները եւ համակարգուած բազմաթիւ սկզբնաղբիւրները: Պատահական չէ, որ այն կոչուում է նաեւ «Հաւաքումն քերականի մեկնութեան»:

Սա իր ժամանակի համար մի նշանակալից առաջընթաց քայլ էր, որով Երզնկացին գերազանցել է նոյնիսկ իր հոգեւոր ուսուցչին՝ հռչակաւոր Գրիգոր Մագիստրոսին, եւ որի աշխատութեան համեմատ Երզնկացու երկը ծաւալով գրեթէ կրկնակի է, իսկ բովանդակութեամբ՝ առաւել հարուստ եւ յղկուած: Ընդ որում, Երզնկացին բարեխղճօրէն եւ համեստօրէն խոստովանում է, որ իր սեփական ներդրումը լոկ մասնակի բնոյթ է կրում այս երկում: Սակայն դա բնաւ չի նսեմացնում նրա աշխատութեան հեղինակային արժէքը: Ի վերջոյ, նրա նպատակը եղել է իր յաջորդների համար դիւրացնել այս երկի բուն ակունքներից սնուելու գործընթացը, վերամշակելով ու հրամցնելով իր նախորդների ամբարած գիտելիքների հարուստ շտեմարանը:

Եւ սա հէնց այն աշխատութիւնն է, որի գրչագրերից մէկը էջմիածնում գրաւել է Կոմիտաս վարդապետի ուշադրութիւնն ու առիթ դարձել նրա վերջին տպագիր յօդուածի համար: Դա մի հակիրճ, սակայն շատ հետաքրքիր հրապարակում է, վերնագրուած «Բժշկութիւն երաժշտութեամբ», որ լոյս է տեսել Կոստանդնուպոլսում, Թէոդիկի «Ամէնուն տարեցոյցը» պարբերականի մարտ ամսի համարում¹²: Սրանով Կոմիտասը փորձել է իր ժամանակակիցների հետաքրքրութիւնը յարուցել երաժշտութեան հանդէպ, նորովի ներկայացնելով միջնադարից յետոյ

¹¹ ՀՄՀ, 4. 3, էջ 396:

¹² Թէոդիկ, «Ամէնուն տարեցոյցը», 4. Պոլիս, 1915, էջ 242-46:

գրեթէ մոռացութեան մատնուած հնօրեայ ավանդույթի հիմունքները: Նա գրում է. «Հին աշխարհի իմաստուն-երաժշտներն այնքան խորունկ հմտութեամբ են ուսումնասիրել ու զարգացուցել իրենց ժամանակի երաժշտութիւնը, որ գրեթէ բոլոր գաղտնիքները երեւան են հանել: Արդ, օգուտ փաղելով, գլխաւորաբար մայր Աթոռի համար 2359 ձեռագրէն, լուսաբանելու ենք՝ թէ ի՛նչ հիման վերայ եւ ի՛նչպէս էին երաժշտութեամբ հիւանդներ բուժում»¹³:

Հարկ է նշել, որ Կոմիտասը նոյնիսկ չի հասցրել պարզել, թէ իր ձեռքի տակ եղած ժողովածուի յիշատակարանում թուարկուած հեղինակներից յատկապէս ո՛րի գրչին է պատկանում այս մէկը, քանի որ սոյն յօդուածում ի սպառ բացակայում է որեւէ հեղինակի անուն: Ըստ երեւոյթին Կոմիտասը տուեալ դէպքում առանձնապէս չի կարեւորել խնդրոյ առարկայ երկի հեղինակային պատկանելութեան հանգամանքը: Նշելի է նաեւ այն, որ Կոմիտաս վարդապետը երաժշտութեան բարերար ներգործութեան մասին խօսելիս հաւասարապէս ընդգծում է թէ՛ հոգեւոր, եւ թէ՛ աշխարհիկ երաժշտութեան դերը. «Երաժշտութիւնը երկու տեսակ է՝ «աստուածային եւ մարդկային». առաջինը երգում են եկեղեցիներում՝ յանձնաւոր հոգիները դէպ ի զոյնումն ածելու եւ մեղաւոր մտքերը՝ դէպ ի բարին փոխարկելու. իսկ մարդկայինը՝ ուրախութեան ժողովներում ու հանդեսներում»¹⁴: Եւ եթէ երաժշտութիւնն այսպիսի էական ազդեցութիւն ունի մարդու հոգեկան աշխարհի եւ տրամադրութեան վրայ, ապա «ինչու չը պետք է կարողանար եւ վանել հիւանդութիւնները»-հռետորական հարց է տալիս Կոմիտասը եւ ինքն էլ պատասխանում. «հները փորձեցին եւ գտան «գի օգտակար է ի պէտս բժշկութեան», ուստի եւ որոշեցին ու գործադրեցին, որ «երգեն առ հիւանդս», որովհետեւ «որպէս ըմպելիք դեղւոյ ընդ մաշակելիս» ազդում են հիւանդութեան վրայ «եւ սա (երաժշտու-

¹³ Անդ, էջ 242:

¹⁴ Անդ: Նշուած ձեռագիրը ներկայումս պահւում է Մաշտոցի անուան Մատենադարանում (այսու՝ ՄՄ) եւ կրում է 2380 համարը: Այն 1635-ին էջմիածնում ընդօրինակուած մի ժողովածու է, որի խնդրոյ առարկայ հատուածը Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացիւ «Մեկնութիւն քերականի» աշխատութիւնն է եւ որի գիտա-քննական ընթացիկը կոչւում է «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի»:

թիւնը) ընդ լսելիսն»¹⁵: Այսպիսով, երաժշտութիւնը նոյնպէս համարուում է իւրատեսակ մի դեղ, որն ազդում է անմիջականօրէն մարդու հոգու վրայ՝ լսողութեան միջոցով, այսինքն, այն գրեթէ նիւթականացւում է: Սակայն միւս կողմից, մէջբերելով Երզրնկացուն, Կոմիտասը եւս հաստատում է. «Քամի որ «նայմն ամմարմին է եւ մեծ զօրութիւն ունի եւ ազգակցութիւն առ հոգին», ուրեմն եւ «ընդունելով հոգի գուարճական կիրք, ներգործէ առ մարմին եւ տրամադրեալ փոխէ զնա յիւրմէ քնութենէն»¹⁶:

Այստեղ խիստ ուշագրաւ է «գուարճական կիրք» արտայայտութիւնը, որի հիմքում ընկած է ափեկտների միջնադարեան տեսութիւնը՝ լատիներէն affectus բառից, որը եւ նշանակում է կիրք կամ յուզումն¹⁷: Տուեալ համատեքստում այն «զգացմունք» իմաստն ունի, որն առաջանում է երաժշտութեան դրական ներգործութեամբ: Այնուհետեւ Կոմիտասն անդրադառնում է երաժշտական անտիկ գործիքներին, որոնց միջոցով հնում բուժում էին մարդկանց. «Հին ժամանակների ընդհանրացած նուագարանն էր ֆնարն իր բազմազան տեսակներով. «այլ չորք աղետնն ֆնար առաւել ցուցանէ զզօրութիւն արուեստիս», մէջբերում է նա Երզնկացուն: Խօսքը չորեքադեան ֆնարի մասին է, որն իր «քամք, թաւ, սոսկ, զիլ» անուանուած լարերով առաւել յարմար է համարուել բժշկութեան համար, եւ որ չորս տարրերն է խորհրդանշում, այսպէս. «Ըստ հնոց, «չորս տարրերն են՝ հող, ջուր, օդ եւ հուր», ըստ որում հողը խորհրդանշում է երկիրը: «Երկիրն ծանր է քան զջուրն. եւ ջուրն՝ քան զօդ. եւ օդն՝ քան զհուր: Եւ իւրաքանչիւր տարրք ունին կրկին որակութիւն. այսինքն՝ գոյացական եւ պատճառական: Զի երկիրս ցուրտ է եւ չոր. եւ ջուր՝ գէջ եւ ցուրտ. օդ՝ ջերմ է եւ գէջ. հուր՝ չոր եւ ջերմ», Բայց, մարդն ի՞նչ խորհրդաւոր կապ կարող է ունենալ ֆնարի լարերի անուան դիրքի եւ որակի հետ: Ըստ երեւոյթին՝ լոկ թուական. այսինքն՝ մարդն ստեղծուած է չորս տարրերով. ֆնարն ունի չորս լար եւ համապատասխան

¹⁵ ԹԵՈՂԻԿ, էջ 242:

¹⁶ Սրանք կրկնակի մէջբերումներ են, որտեղ չափերտների մէջ առնուած են Երզնկացուց Կոմիտասի կատարածները: Տե՛ս ԹԵՈՂԻԿ, էջ 243:

¹⁷ Անդ: Տե՛ս նաեւ Ա. Մակեդոնացու մասին մէջբերման պէսպէս կրիւք արտայայտութիւնը:

չորս անույն. չորս տարերք՝ ունին չորս դիրք՝ եւ չորս յրակ: Բայց, իսկապէս, էական ու կարեւոր կապակցութիւն կայ այդ բոլորի մէջ փոխադարձաբար եւ երաժշտութեամբ բժշկութեան մէջ, գրում է Կոմիտասը, ընդգծելով 4 թուի յատուկ դերը¹⁸: Դեռեւս Պիւթագորասի ժամանակներից չորս թիւը առանձնայատուկ խորհուրդ ունէր, մասնաւորապէս՝ $1+2+3+4=10$ հաւասարումով այն ձեռք էր բերում առաւել խորհրդանշական յատկութիւններ, քանի որ այն ընկած էր պիւթագորականների տասնակարգեան համակարգի հիմքում¹⁹:

Գիտականօրէն բացատրելով երաժշտական արուեստի նշանակութիւնը, վերջիններս այն համարում էին ներդաշնակութեան հաստատման եւ վերականգնման ազդեցիկ միջոց: Պատահական չէ, որ հարմոնիա բառը նեղ առումով նշանակում է լադ (mode), իսկ լայն առումով այն ունի տիեզերքի ներդաշնակութեան իմաստ, առանց որի աշխարհը կը փլուզուէր: Իսկ Երզնկացին մարդուն համարելով փոքր տիեզերք, գտնում էր, որ նրա առողջական վիճակը կախուած է օրգանիզմում առկայ չորս հեղուկների հաւասարակշռութիւնից. «Նւ որպէս մարդ կենդանի՝ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ ունի զբաղկացութիւն, եւ մարմին ի չորից տարերց զխառնուած, որ եմ ի մեզ չորս հիւրք»²⁰:

Յայտնի է, որ մարդու մարմնի մեծ մասը կազմում է հեղուկը, եւ պատահական չէ, որ բոլորիս քաջածանօթ հումոր բառը ծագել է լատիներէն humor-ից, որը բառացի նշանակում է հեղուկ²¹: Քանի որ հումօրը դրական կերպով է ազդում անձի տրամադրութեան վրայ, իսկ դա էլ իր հերթին նպաստում է օրգանիզմի հումօրալ կարգաւորմանը (հումօրալ թերապիա), կանխելով բազում հիւանդութիւնների առաջացումը, ապա հէնց այդ բառով էլ անուանուել է գրական-թատերական այդ սեռը (ժանր): Հանդիսատեսի հոգում ուժգին եւ բուռն զգացմունքներ յարուցելով նրան մաքրագործելու եւ դրա շնորհիւ ապաքինելու գործառոյթ ունէր դեռեւս հին յունական դասական դրաման, ինչ-

¹⁸ ԹէՈՒԻԿ, էջ 243: Գէջ նշանակում է խոնաւ:

¹⁹ Այս մասին տե՛ս ՄՄ, ձեռ. № 5373, էջ 29բ, նաեւ՝ Ն. ԹԱՀՄԻՋԵԱՆ, Մի էջ հայկական վաղ միջնադարեան տեսութիւնից. ԲՄ, Երեւան, 1960, № 5, էջ 43-76:

²⁰ Յովհաննէս Երզնկացի, էջ 100:

²¹ Տե՛ս ՀՍՀ, Կ. 6, Երեւան, 1980, էջ 641:

պէս նաեւ հայոց Արտաւազդ Բ-ի հեղինակած պալատական ներկայացումները: Դա փառութեան զգացումն է (յունարէն՝ կաթարսիս), որը հոգեկան տառապանքի եւ նոյնիսկ մարմնական ցաւի թօթափման լաւագոյն միջոցն էր համարուում²²:

Նշենք, որ հայկական միջնադարում ընդունուած է եղել մարդու առողջութեան մասին յոնիական դպրոցի (Պիլթագորաս, Հիպոկրատէս եւ Ալքմէոն) աւանդական ուսմունքը, ըստ որի մարդն առողջ է, քանի դեռ նրա օրգանիզմում պարունակուող չորս հեղուկները (արիւն, դեղին ու սեւ մաղձեր եւ լորձ) գտնուում են ճիշտ համամասնութեամբ, իսկ դրա աննշան խախտումն իսկ կարող է այլազան հիւանդութիւնների ու ցաւերի պատճառ դառնալ: Հետեւաբար, որեւէ հիւանդութեան բուժման համար անհրաժեշտ է կարգաւորել այդ 4 հեղուկների բալանսը կամ հաւասարակշռութիւնը: Դառնալով կոմիտասի յօդուածին, կարելի է նկատել, որ նա նոյնպէս փորձում է խորհրդաւոր կապեր գտնել քնարի լարերի անուան, դիրքի ու որակի, չորս տարերքի ու դրանց յատկութիւնների միջեւ, այսպէս. «Տարերքների անուններով պատկերանում է նոցա դասակարգութեան աստիճանաւորումները. առաջին դիրքը գրաւում է հողն իր ծանրութեամբ. երկրորդը՝ ջուրը, իր դիւրութեամբ. երրորդը՝ օդը, իր թեթեւութեամբ եւ չորրորդը՝ հուրը, իր հեռաւորութեամբ. այսպէս՝ երկիրը հիմունքն է, վրան՝ ջուրը, սորա վրան՝ օդը եւ օդի վերայ՝ հուրը: Իսկ լարերը որքան հաստ են, նոյնքան ցած են ձայնում եւ որքան բարակ՝ նոյնքան նուրբ: Քնարի առաջին լարն իր դիրքով համեմատ է երկրին, երկրորդը՝ ջրին, երրորդը՝ օդին եւ չորրորդը՝ հրին. իսկ ձայներանգով՝ տարերքների որակին, որ է՝ ցուրտ, գէշ, ջերմ եւ չոր. այսինքն՝ առաջին լարի ձայներանգն է ցուրտ, որ զգացման աստիճանի պակասութիւնն է ցոյց տալիս, ուստի եւ ցած է լարուածքը. երկրորդի ձայներանգն է՝ գէշ, որ զգացման աստիճանի թուութիւնն է պատկերացնում, ուստի եւ թուլ է լա-

²² Պլատոնը գտնում էր, որ Քաութիւնը լաւագոյնի գերծումն է վատագոյնից, իսկ Արիստոտէլն իր Պոետիկայում կաթարսիս հասկացութեամբ էր սահմանում արուեստի երկերի, մասնաւորապէս ողբերգութեան հոգեբանագեղագիտական նպատակը: Այս գաղափարներն առկայ են նաեւ Դիոնիսիոս Թրակացու Քերակնութեան արուեստ աշխատութեան մէջ, որն էլ ընկած է Յովհաննէս Պլուզ երգնկացու խնդրոյ առարկայ Մեկնութիւն Բերականի երկի հիմքում: Տե՛ս ՀՄՀ, հ. 3, էջ 300-302:

րուածքը. երրորդի ձայներանգն է ջերմ, որ զգացման շար-
ժումն ու եռանդ է տալի, ուստի եւ աւելի ամուր է լարուած-
քը. եւ չորրորդի ձայներանգն է չոր, որ զգացման աստիճանի
սրութիւնն է արտայայտում, ուստի եւ պիրկ է լարուածքը²³:

*Անդրադառնալով Երզնկացու ձեռագրի այն հատուածին, ուր խօսւում է հակառակը հակառակով բժշկելու՝ Հիպոկրատե-
սից եկող սկզբունքի մասին²⁴, Կոմիտասը գրեթէ տարակուսած
հարց է տալիս. «Ին՞չ է նշանակում այս կամ այն տեսակ հի-
ւանդութիւնը բուժելու համար պէտք է զարնել մէկ կամ միւս
լարին, կամ՝ ի՞նչ է նշանակում այստեղ լար բառը: Քնարի
մէկ լարին շարունակ հարկանելով, որ նոյնն է, թէ անդադար
միեւնոյն ձայնը հնչեցնել, ոչ թէ հիւանդը կը բուժուի, այլ ա-
ռաւել եւս կը տկարանայ»²⁵: Կոմիտասը գտնում է, որ հին Ժա-
մանակներում արեւելեան ականդապահ ազգերը իւրաքանչիւր
ձայնաստիճան համարում էին մի որոշակի ձայնեղանակի հիմք,
իսկ դրանցից իւրաքանչիւրի աստիճանները՝ եւս չորսական եղա-
նակի եւ այլն: Բերելով հին քնարի չորս լարի աստիճաններն
ըստ Նիկոմաքոսի, եւ դրանցից իւրաքանչիւրին յատուկ ձայնա-
շարը, նա գրում է. «Թէ ո՛րպիսի շէնք ու օրէնք ունէին այս
ձայնաշարերի վերայ հիմնուած եղանակները, մեր յօդուածի
սահմանէն դուրս է այդ նկարագրելը»²⁶:*

*Փաստօրէն, նա ոչ թէ որոշակի դեղատոմս է յայտնագոր-
ծում այս յօդուածում, այլ իմաստուն կերպով մէջբերում է Յով-
հաննէս Պլուզ Երզնկացու հետեւեալ միտքը. «Եւ՝ որ ստուգու-
թեամբ հմուտ է արուեստիս կարողանայ երգելովն դիրու-
թիւն առնել հիւանդին: Եւ ցաւեալն, եթէ հասու է արուես-
տիս՝ առաւել շահի ի ձայնիցն: Այլ եւ հոգեկան ցաւուց յոյժ
օգտակար է, այսինքն, զի ձայնի բնութիւն անմարմին է եւ՝
հոգի անմարմին. լսելով զիւրն ազգակից փոխէ գտրտմականն.
եւս ըստ այլ մասանց հոգւոյն յարմարի. սրտմտականին, խո-
հականին եւ կամ ցանկականին»²⁷: Կոմիտասը, ինչպէս եւ Երզըն-
կացին, իրաւացիօրէն գտնում է, որ նախ հմուտ արուեստագէտի*

23 ԹԵՈԴՈՒԿ, էջ 244.

24 ՏԵ՛ս անդ., էջ 244, նաեւ՝ ՄՄ, ձեռ. N° 2380, էջ 56ա.

25 Անդ., էջ 244-245:

26 Անդ., էջ 245:

27 Անդ., էջ 245-246:

կատարմամբ պիտի հնչի երաժշտութիւնը, եւ բացի այդ, դրա ունկնդրումը կը թեթեւացնի հիւանդի վիճակը միայն այն դէպքում, եթէ վերջինս «հասու է արուեստին», այսինքն, կարեւորում էր թէ՛ օբյեկտիւ, թէ՛ սուբյեկտիւ գործօնները:

Եթէ յիշենք հին յոյներից եւ յատկապէս Արիստոտէլից սերող էթոսի (բառացի՝ բնոյթ) հասկացութիւնը, ապա կը տեսնենք, որ իրենց հիմնական 8 լադից (4 աւտենտիկ եւ 4 պլազալ, իւրաքանչիւրին վերագրելով մի-մի որոշակի տրամադրութիւն կամ բնոյթ, նրանք հաւատացած էին, որ այդ լադերում հնչող մեղեդիները բարերար ազդեցութիւն են ունենում մարդու յուզական աշխարհի, ինչպէս նաեւ առողջական վիճակի վրայ²⁸: Տուեալ լադում ընթացող մեղեդին, համադրուած որոշակի ութմիկայի հետ, ի զօրու է դրական ազդեցութիւն ունենալ մարդու հոգեվիճակի վրայ եւ կանխարգել բազմաթիւ հիւանդութիւնների, յատկապէս այնպիսիք, որոնք կապուած են անձի հոգեկան ոլորտի հետ: Պատահական չէ, որ միջնադարեան հայ բժշկապետերը հէնց այս դէպքերում էին երաժշտութիւնը բուժական ազդու միջոց համարում, եւ այն էլ լոկ թեթեւ հիւանդութիւնների դէպքում: Իրենց ստուարածաւալ աշխատութիւններում նրանք ընդամէնը մի քանի նախադասութեամբ էին անդրադառնում երաժշտութեան բուժական յատկութիւնների կիրառմանը:

Այսպէս Կիլիկեան Հայաստանի բժշկական դպրոցի հիմնադիր, ԺԲ. դարի անուանի բժշկապետ Մխիթար Հերացին իր «Ջերմանց մխիթարութիւն» հանրայայտ երկի տասներորդ գլխում է. «Վասն միջօրեայ ջերմանն, որի պատճառն հոգսն եւ տրտմութիւնն լինի: Նկարագրելով հիւանդութեան ախտանշանները, նա հետեւեալ բուժումն է առաջարկում. Եւ իւր ստածումն այս է, որ ընդ խաղ եւ կատակ եւ ամենայն իրք ուրախութիւն քերէ եւ գմբաղի. եւ որչափ կարէ՝ գուսանի եւ լարի եւ անուշ եղանակաց ձայն լսէ. եւ ի յայն իրվին գմբաղի, որ ցնեբսէ ուրախութիւն քերէ»²⁹:

Իսկ ԺԵ. դարի հայ մեծանուն բժշկապետ Ամիրդովլաթ Ամասիացին իր «Օգուտ բժշկութեան» աշխատութեան (Տումար

²⁸ В. П. Шестаков, Музыкальная эстетика западной Европы, XVII-XVIII вв., Москва, 1971, с. 188.

²⁹ Մխիթարայ Բժշկապետի Հերացայ Ջերմանց մխիթարութիւն, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1832, Գլուխ Ժ, էջ 18:

բաշխվածության) բաժնուժ նմանատիպ հիւանդութեան դէպքում առաջարկում է. «Ամէնօրեայ ջերմն որ ի բարկանալոյ եւ ի հոգսէ լինայ, բնաւ գինի մի՛ խմիր, եւ զբնութիւնն խնդութեամբ եւ գուսնով անուշցուր, մինչեւ աղէկ լինայ»³⁰: Կամ՝ Ամէնօրեայ ջերմն որ ի տրտմութենէ եւ ի հոգսէ եւ ի շատ ցաւոց լինի... Ստածումն տրտմութենէ լինայ: Դեղն այն է, որ գիւսանդն գուսանօք խաղեցնես, եւ ի ջրեգեր տանիս եւ խընդացնես, եւ ի կանաչ տեղեր. եւ զայն իրվին առնես որ անձն խնդայ եւ հոգին»³¹:

Նկատելի է, որ երաժշտութիւնը կիրառուում է մարդու տրամադրութիւնը բարձրացնելու եւ հոգսն ու տրտմութիւնը վանելու, այսինքն՝ հիւանդութեան պատճառը վերացնելու համար: Այսպիսով, Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացին անհամեմատ աւելի խորութեամբ է անդրադարձել երաժշտաբուժութեան հարցերին: Լինելով ոչ միայն հմուտ երաժիշտ ու երաժշտագէտ, այլեւ փիլիսոփայ, բժիշկ ու բնագէտ, նա համադրում է այս բոլոր բնագաւառներում ունեցած իր բազմակողմանի գիտելիքները, կատարելով շատ ուշագրաւ համեմատութիւններ եւ յանգելով հետաքրքիր եզրակացութիւնների: Ահա թէ ինչ է գրում Արմէնուհի Երզնկացի Սրապեանը նրան նուիրուած իր մենագրութեան մէջ. «Երաժշտութիւնը համարելով մեծ արուեստ, Երզնկացին նկատում է նաեւ, թէ պարի, երգ ու երաժշտութեան գորաւոր ու ներգործուն ուժը արքեցուցիչ է եւ ընդունակ յարուցելու ոչ միայն դրական՝ ազնիւ ու գեղեցիկ զգացումներ ու յոյզեր, այլեւ չար գրգիռներ, հասցնելով նոյնիսկ մարդասպանութեան, եթէ միախառնուում են գինարբուժի»: Իր ասածը հիմնաւորելու համար, նա օրինակ է բերում Հերովդէս Թադաւորի կազմակերպած խնջոյքը, ուր նրա դուստրը՝ «Հերովդիադա խաղաց...: Գինին ընդ բերանն արքեցոյց եւ գուսանքն՝ ձայն ընդ ալանցն, եւ խաղին տեսն՝ ընդ աչքն եւ... Յովհաննու սպանող եղեն»³²:

Ուրեմն միշտ է, որ խնջոյքն, պարն ու երաժշտութիւնը ծառայում են բարի նպատակների: Յովհաննէս Երզնկացին ոչ

³⁰ ԱՄԻՐԴՈՎԼԱԹ ԱՄԱՍԻԱՑԻ, «Օգուտ քոչկութեան», Մասն երկրորդ, գիրք բաշխվածության Տումարի, Երեւան, 1940, գլ. ՄԵ, էջ 485:

³¹ Անդ, Գլ. ՄԵ, էջ 489:

³² ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ԵՐԶՆԿԱՑԻ ՍՐԱՊԵԱՆ, էջ 118:

միայն գեղազէտ է, այլեւ գեղեցիկ արուեստների հանդէպ ունէր առանձնայատուկ վերաբերմունք: «Եւ զի՞նչ է արուեստն, քան թէ յառաջնախնամ տեսութեամբ եւ գիտութեամբ իմաստութեանն առնել զամենայն ինչ ի ժամանակի իւրում եւ ըստ պատշաճի... Առաջին, զի ըստ ժամանակի եղեալքն քաղցր եւ ախորժելի թուին, որպէս գեղեցիկ է ծագումն արեւու՝ յետ տխրատեսակ ամպոյ եւ ախորժելի առողջութիւնն՝ յետ հիւանդարար ցաւոցն, եւ քարի է լոյս՝ յետ մթութեան խաւարի...»³³:

Այսպիսի պատկերաւոր համեմատութիւններ կարող է անցկացնել միայն մեծ գեղազէտը: Նա գիտութեան իմաստութիւնն էլ արուեստ է համարում, եւ դրա մէջ մտնում է նաեւ բժշկութիւնը: Երգնկացին Հիպոկրատէսի այն հետեւորդներից է, որոնք համոզուած էին, որ հարկաւոր է բուժել ոչ թէ հիւանդութիւնը, այլ հիւանդին, եւ ոչ միայն մարդու մարմինը, այլեւ հոգին: Զարգացնելով այս միտքը, կարելի է ասել, որ գեղեցիկ արուեստը անհրաժեշտ է նախ եւ առաջ առողջ մարդուն: Հրաշալի երաժշտութիւն ունկնդրելու համար բնաւ էլ պարտադիր չէ հիւանդ լինել: Բժշկութեան հայր Հիպոկրատէսն ասել է, որ աւելի դիւրին է կանխարգելել հիւանդութիւնը, քան բուժել այն: Նա գտնում էր, որ իւրաքանչիւր մարդ իր աստրոլոգիական, աշխարհագրական եւ անձնական տուեալներով կանխամիտուած է ինչ-որ հիւանդութիւնների հանդէպ: Իսկ երաժշտութիւնը կարող է յաջողութեամբ կանխել այդ հակումները եւ ապահովել անձի առողջութիւնը:

Վաղուց ի վեր յայտնի է, որ երաժշտութիւնն ազդում է ոչ միայն մարդու, այլեւ կենդանիների ու բոյսերի վրայ: Առասպելական երաժիշտ Օրփէոսի նուագով յափշտակում էին նոյնիսկ վայրի գազանները: Նշանակում է, որ նոյնիսկ անկախ ենթակայական գործօններից (անձնական ճաշակից եւ այլն), երաժշտութիւնը առարկայօրէն ազդում է կենդանի օրգանիզմի ֆիզիոլոգիայի վրայ: Ճիշտ ընտրուելու դէպքում այն կարող է կարգաւորել արեան զարկերակային ճնշումը, սրտի աշխատանքի արագութիւնը (տախիկարդիան), շնչառութիւնը դարձնել համաչափ վերացնել դեպրեսիան, անքնութիւնը, նեւրոզներն ու սթրեսները:

Յայտնի է, որ հոգեւոր երաժշտութիւնը առաւել մօտ է մարդու հոգեւոր ոլորտին, իսկ եկեղեցում այն ունկնդրելը ար-

³³ Անդ, էջ 119:

դէն բարերար է անդրադառնում մարդու հոգեվիճակի վրայ, քանի որ եկեղեցիները հիմնականում կառուցւում են ոչ թէ պատահական վայրերում, ինչին գումարւում է նաեւ եկեղեցու սրբազան հանգամանքը, յատուկ ակուստիկան, խոսնկի բոյրը, որ մըշտապէս առկայ է հայոց եկեղեցում, եւ յայտնի է իր հականեխիչ ու բուժիչ յատկութիւններով:

Իսկ ինչ վերաբերում է հայկական շարականներին, ապա դրանք հիմնականում մեծ մասամբ երաժշտական աղօթքներ են, որոնք ստեղծել են մեր ազգի տաղանդաւոր երգահանները, եւ որոնց հիմքում ընկած են եկեղեցական ութ հիմնական ձայնեղանակներով (4 Ձայն եւ 4 կողմ): Հայր Ղեւոնդ Ալիշանը «Շնորհալի եւ պարագայ իւր» գրքում գրում է. Յասմաուրբին Ս. Սահակայ համար կ'ըսէ, թէ 10 ձայն բաժնեց եղանակները, եւ ադուաբար կ'աւելցնէ, «ըստ թուոց տասն արարածոց (!) 'ի չորից ձայնից 10 բարդեցաւ. եւ չորս ձայնի 'ի չորս տարեցս ունին զգայումն. որպէս եւ ա ձայնն 'ի հոդոյն, եւ բ-ն 'ի ջրոյն, գ-ն 'ի յօդոյն, դ-ն 'ի հրոյն. եւ 'ի չորս ձայնիցն՝ բաժանեաց չորս կողմ. (եւ) Վառ եւ Վերջ երկու ստեղծին»³⁴: Սրանցից իւրաքանչիւրում հնչող մեղեդիներն ունեն իւրաքանչիւր երաժշտական յատկանիշներ ու երանգներ, եւ ի զօրու են ունկնդրի մէջ առաջացնել բազմազան յոյզեր ու զգացմունքներ:

Նոյնիսկ օտարազգի ունկնդիրները, առանց հայկական հոգեւոր երգի տեքստը հասկանալու, երբեմն այնպիսի յուզումներ են ունեցել, որ սկսել են լրջօրէն հետաքրքրուել, թէ ի՞նչ երգ է դա, ինչի՞ մասին է, եւ ինչպէ՞ս է, որ այդքան անդիմադրելի ազդեցութիւն ունի նաեւ օտարների վրայ: Բազմավէպում բազմաթիւ վկայութիւններ կան նմանօրինակ դէպքերի մասին, եւ մասամբ այդ պատճառով էր, որ 20-րդ դարի կէսերին Վենետիկի Միսիթարեան միաբանութեան անդամ, հ. Ղեւոնդ Տայեանը ձայնագրեց եւ եւրոպական նոտաներով լոյս ընծայեց հայոց Շարակնոց ժողովածուն, որոնց տեքստերը գրառուած են նաեւ լատինատառ, որպէսզի օտարները նոյնպէս կարողանան բառերով հանդերձ երգել դրանք³⁵: Նչենք, որ բնաւ պատահական չէ այլազգի ունկնդիրների

³⁴ Շնորհալի եւ պարագայ իւր, գրեաց Հ. Ղեւոնդ Մ. Ալիշան Վ. Միսիթարեան; Վենետիկ-Ս. Ղազար, 1873, էջ 88, տե՛ս նաեւ Կոմիտաս, յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ, Երեւան, 1941, էջ 114:

³⁵ Արփի ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ, Ուշ միջնադարեան հոգեւոր երաժշտութեան Վենետիկի դպրոցն ըստ Հայր Ղեւոնդ վրդ. Տայեանի Զայնագրեալ Շարակ-

այսօրինակ հետաքրքրութիւնը հայկական հոգեւոր երգեցողութեան հանդէպ, քանզի դրա լաւագոյն նմոշներն իրաւամբ կարելի է դասել համաշխարհային երաժշտական գանձերի կարգին:

Անշուշտ, այդ հոյակերտ ստեղծագործութիւնների բարձրարուեստ կատարումները, գեղագիտական հաճոյք պատճառելով հանդերձ, կարող են ամոքել թէ՛ հայերին, թէ՛ օտարներին, ինչպէս նաեւ կանխել բազում հիւանդութիւններ: Ժամանակակից մարդը գերյագեցած ու յոգնած է քիմիական ծագում ունեցող թանկարժէք դեղամիջոցներից, քանի որ օգուտի հետ միասին դրանք յաճախ նաեւ վնասում են այլ՝ առողջ օրգաններին, առաջացնելով բարդութիւնների անվերջ շղթայ: Սրա հետեւանքով այժմ առաւել բարձր զարգացած երկրներում շատերը գերադասում են դիմել բուժման այլընտրանքային մեթոդների, որոնցից է արուեստի եւ մասնաւորապէս երաժշտութեան բուժական կիրառութիւնը կամ դրա համադրումը այլ մեթոդների (օրինակ՝ ասեղնաբուժութեան կամ բոյրաբուժութիւն):

Երաժշտաբուժութիւնը տարբեր երկրներում յաջողութեամբ օգտագործւում է նաեւ որպէս յաւելեալ բուժամիջոց թէ՛ հոգեբուժութեան ու հիպնոսի, թէ՛ ատամնաբուժութեան, թէ՛ մասնակի ցաւազրկմամբ վիրաբուժութեան, թէ՛ ֆիզիոթերապիայի, թէ՛ մարզանքի, յատկապէս աերոբիկայի համադրութեամբ: Ժամանակակից մեծ քաղաքներում մարդու կեանքում այնքան են շատացել վնասակար գործօնները, որ այժմ ամենակարեւորը դարձել է Հիպոկրատէսի «մի՛ վնասիր» պատգամը: Իսկ երաժշտաբուժութիւնը, ճիշտ կազմակերպուելու պարագայում, ի զօրու է առանց վնասելու դարմանել բազմաթիւ հիւանդութիւններ, ինչպէս նաեւ նպաստել որոշ հիւանդութիւնների առաջացման պատճառների վերացմանը: Այն որքան հին է իր ծագմամբ, նոյնքան էլ արդիական է իր ներուժով եւ հեռանկարային՝ իր անսպառ հնարաւորութիւններով:

ԱՐՓԻ ՎԱՐԴՈՒՄԵԱՆ

Music-therapy in Medieval Armenia

ARPI VARDUMYAN

(summary)

Music-therapy studies the various connections of medical science with the art of curing by means of melody and rhythm. The positive influence of music upon human health has been discovered in most ancient times and is reflected in Indian Vedas, Greek treatises, Eastern medicine.

In Ancient Greece healing methods by using melodies of each musical *mode*, in correlation with certain rhythms, had been developed for different diseases, during many centuries. The Pythagoreans treated music as a powerful means of *harmony*, identifying the latter with mode, and in a wider sense - with Universe harmony. Aristotle created the theory of *ethos* - the character of the eight modes each somehow affecting the emotional world of a human being.

In Armenian medieval science the traditional theories of music therapy were derived by the great philosopher David the Invincible who, in his turn, adopted them from scholars of the Ionic School (Pythagoras, Hippocrates, Alcmeon). Their basic concept had taken its sources from the methods of *humoral therapy* and the principle of antithesis in medicine. According to this method the balance of four liquids - *blood, lymph, mucus, and bile* in the organism, keeps the body in health, and even a slightest breach of the natural state of health may lead to various pains and illness as a result. The only true way to avoid such consequences is to keep the liquid balance in the organism.

In 1915 the great Armenian composer and musician Komitas wrote an article entitled 'Medical Treatment by Music', in which he aimed to attract attention to a medieval manuscript kept in the Library of Etchmiadzin (the Holy Center of all Armenians). The manuscript elucidated the relaxing and, thus, healing influence of spiritual music, especially church music upon the human soul and body. This manuscript is now in Matenadaran - the Research Institute of Ancient Manuscripts in Yerevan.

The analytical and comparative study of the above mentioned and some other manuscripts certify that their author was Hovhannes Plouz Erznkatsi - an eminent philosopher, grammatist, musician and physician of the thirteenth century. His 'Commentaries upon grammatist' is a research of 'Grammar Art' by the famous Greek grammarian of the second to first centuries, Dionysius Thrax. This investigation served as a grammar-book during the entire Byzantine age. It was translated into Armenian among the first books after the Bible.

Hovhannes Erznkatsi has not only commented on the book but also introduced very important ideas about the interconnection between health and *melody types*: four *authentics* and four *plagals*. When the proportion of four liquids is violated, the four melody tones can help balance the physical and mental state, and recover the patient's health.

The methods of music therapy are nowadays being developed in many countries. They bear the main idea of medicine coming from ancient times and are best expressed in the famous words of Hippocrates, 'Do not harm'. The health care of the future must take into consideration the more harmless approaches of traditional and non-traditional medicine reducing to a minimum the use of chemicals, and among them will surely be music-therapy.